

ВІСНИК

ISSN 0203-471X

Знати Шевченка:
матеріали до 180-річчя від дня народження
Великого Кобзаря

Мовна освіта —
важлива грань полікультурного виховання

Конкурс
«Ключі від скарбниці світової культури»:
Андерсен, Бель, Бредбері

Нове прочитання
поеми М. Лермонтова «Мцирі»
З історії українських сербів

Мова,
Література,
Історія
вдодіть
Україні

в національних
школах.

1994. 3.

ВІДРОДЖЕННЯ

Мова,
література,
культура
наших
школ
національних
школ.

Зміст.

РОЗБУДОВА НОВОЇ ШКОЛИ: ПРАКТИКА, ПРОБЛЕМИ

- ШЕВЧУК О. О. Знати Шевченка 4
КЛИНЧЕНКО Т. В. Національний аспект у сучасній школі: шлях до злагоди чи конфронтації (Чому необхідно впроваджувати елементи полікультурної освіти в навчальний процес) 6
БОНДАРЕНКО Н. В. Важлива грань полікультурного виховання (До концепції мовної освіти національних спільнот) 8
ЗВИНЯЦКОВСКИЙ В. Я. Восхождение начинается... (О первом опыте интегративного обучения родной культуре и словесности в русских школах) 11

МЕТОДИКА. ПОШУК. ДОСВІД

- ДОМАНСКИЙ В. А., КАФАНОВА О. Б. Школьник «догоняет» человечество (Об историко-культурном подходе в построении курсов литературы, о практике его реализации (на материале темы «Классицизм») 17
МОТОРИН А. В. «Смирись, гордый человек!» (Опыт нетрадиционного прочтения поэмы М. Ю. Лермонтова «Мцыри», в основе которого лежит суждение о том, что характер его героя определяет не богоборческое, а христианское начало, 8 класс) 21
УГРИНОВИЧ О. В. Українсько-новогрецький розмовник (Закінчення) 25
КОРСАКОВ В. А., КОРСАКОВА О. К. Занимательные материалы по русскому языку (Продолжение) 36

ЖУРНАЛ У ЖУРНАЛІ

- НАЗАРЕЦ В. Н. Словарь литературоведческих терминов для учителя и ученика (Продолжение) 37

ЛІТЕРАТУРА НАРОДІВ СВІТУ

- Конкурс «Ключі від скарбниці світової культури»
СТРЕЛЬЦОВА Л. Е., ТАМАРЧЕНКО Н. Д. О преподавании словесности в единстве развития личности учащегося, литературы как искусства и науки о ней (на материале произведений Г. Х. Андерсена, С. Лагерлеф и др.) 49
ГЛАДЫШЕВ В. В. Крик души «потерянного поколения» (Конспект урока по роману Г. Бедля «Глазами клоуна», 11 класс) 54
КОВБАСЕНКО Ю. І. Краса врятує світ, якщо світ врятує красу (Компаративний філологічний аналіз вірша Ліни Костенко «Вже почалось, мабуть, майбутнє...» та новели Рея Бредбері «Посмішка») 58
ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ
МІЩУК В. В. Сказати: ні! — і створить собі кумира (Урок-знайомство з романом Н. Казандзакіса «Кумедні й лихі пригоди Алексіса Зорбаса») 61

ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ

- КАЛЕНИЧЕНКО Н. П., КАЛЕНИЧЕНКО А. І. «...І будуть люди на землі...» (Т. Г. Шевченко про освіту і виховання)
Повернуті імена
РИБАКОВ М. О. Сергій Олександрович Бердяев 67

ІСТОРИЧНІ ШТУДІЇ

- ДМИТРИЄНКО М. Ф., ЯСЬ О. В. Уроки імперської політики (Із етнічної історії України XVIII століття: Ново-Сербія і Слов'яно-Сербія) 70
Етнографічна мозаїка 72
Наш офіційний відділ 76
Мала пісенна антологія 78
Жива вода душі народу 5
Хроніка 14, 48
Серед книг 15, 75

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ЗАСНОВНИКИ: МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ УКРАЇНИ, МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ УКРАЇНИ У СПРАВАХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА МІГРАЦІЇ

Видається з вересня 1976 року
До 1993 року — журнал «Русский язык и литература в средних учебных заведениях Украины»
№ 3 (187)
БЕРЕЗЕНЬ 1994
Київ «Освіта»

Головний редактор
І. Я. НЕТЬКО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Ю. С. ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ,
І. Ф. ДРАЧ,
І. І. КИРПЕЛЬ,
О. А. МІРОШНИЧЕНКО,
М. Д. ТОМЕНКО,
Г. Н. ШАПІРО.
Заступник
головного редактора
І. І. КИРПЕЛЬ
Відповідальний секретар
В. В. РОГОЗИНСЬКИЙ
Редактори відділів:
Т. М. ГРЕВЦЕВА,
Ю. Г. МОРОЗОВ,
І. В. КРАСУЦЬКА.
Технічний редактор
Ц. Б. ФЕДОСІХІНА.
Коректор
Л. Г. ГРИНЬ.

Кінець 40-х років XVIII ст. Європа зустрічала у напруженому чеканні нових війн. «Континентальна рівновага», про яку мріяли і намагались установити протягом XVII ст. кардинал Рішельє та його послідовник Мазаріні, раз у раз порушувалась великими та малими європейськими війнами (1, 376—377). У 1740 році смерть старого імператора Священної Римської імперії Карла VI зумовила початок великої війни за «австрійський спадок» (1740—1748), яка поклала край могутності австрійських Габсбургів і встановила нове співвідношення сил у Європі. Невдоволена підсумком війни молода імператриця Марія-Терезія активно готувалася до нової. Тим часом у володіннях Австрії незадоволення імперською владою виливалося у численні бунти та повстання. Кілька з них спалахнули на австрійському прикордонні, де з сербів була створена військова лінія, яка протистояла туркам. Але слов'янські народи імперії зазнавали дедалі більшого утиску з боку Відня, де все більше докладали зусиль, намагаючись повернути частину населення до католицизму.

Нова ситуація в Європі сприяла впливу у межах традиційних володінь Австрії і Туреччини великої православної північної імперії — Росії. У 1751 році до російського посла в Австрії, обер-гофмейстера, графа М. П. Бестужева-Рюміна звернувся полковник австрійської служби, серб за походженням з міста Петервардейна (Petervagas), Іван Хорват фон Куртич, який прохав прийняти його у підданство Росії «...во избежание тяжкого принуждения покорить себя папскому престолу, с переменою Греческого исповедания на католическое» (2,8). Хорват обіцяв набрати із сербів, македонців, болгар та волохів два полки: кінний гусарський (1000 чоловік) та пандурський піхотний (2000 чоловік). 22 травня 1751 року граф Бестужев-Рюмін у листі до імператриці Єлизавети виклав проект залучення сербів на російську військову службу (3, 127). Посилаючись на традиції часів Петра I, він доводив необхідність використання сербів, потомствених і досвідчених вояків, на південно-східних кордонах імперії.

Відповідь надійшла досить швидко, і вже 13 липня 1751 року рескриптом імператриці полковнику Хорвату та його офіцерам було надано право перейти у російське підданство. Реакція Марії-Терезії була спокійною, що пояснювалося бажанням звільнитися від бунтівного елемента. У серпні Хорват з групою переселенців (218 чоловік) вирушив до Росії і в жовтні прибув до Києва.

У кінці першої половини XVIII століття гігантський простір південно-східної частини Європи (від р. Синюха до р. Дніпро і далі — до берегів Чорного та Азовського морів) був великим та майже незалюдненим степом, який тільки почав заселятися. З 1731 року,

відповідно до указу Сенату, почалось будівництво української лінії укріплень. Саме там, щоб покласти край татарським та запорозьким нападам, російський уряд вирішив створити міцний бар'єр з військових поселень австрійських сербів. Сенат імперії, занепокоєний розширенням української етнічної території за рахунок колонізації південних степів, намагався обмежити її шляхом залучення на родючі землі іноземних військових колоністів. Новий військовий форпост повинен був сповільнити колонізацію краю, розпочату місцевим населенням, і стати надійним збройним осередком для нагляду за українським козацтвом.

Під поселення сербам були відведені найкращі землі: від гирла р. Кагарлик прямою лінією до верхів'я р. Тура, з верхів'я останньої до гирла р. Каменка і до верхів'я р. Березівка та до р. Омельник, біля того місця, де вона впадає у Дніпро. Все поселення стало іменуватися Новосербією (Ново-Сербія) або Новосербським корпусом. Згідно з картою полковника-інженера де Боксета, Ново-Сербія у 1751—1752 рр. складалася з трьох частин: Гусарський Хорват полк (або Протопопія Новомиргородська), Пандурський полк (або Протопопія Крилівська) та Новокозачий полк (Новослобідський полк або Протопопія Св. Єлизавети). Кожна рота займала поселення, яке відповідно до військового звичаю сербів перейменовувалось у шанці. Зайняті землі передавались у вічне користування з правом успадкування: рядовим 20—40 четів (1 чета = 0,26 га), поручикам по 80 четів (20,8 га), а капітанам по 100 четів (26 га) (4, 81).

Сенат наказав негайно виселити з території Ново-Сербії все «безуказне» населення, тобто всіх тих, хто оселився без дозволу, що стало причиною міграції українського населення на Дон, Запорозжя. (5, 113). Попереджаючи можливі конфлікти між сербськими колоністами та корінним населенням, що могли набути форму збройних сутичок, уряд заборонив місцевій владі втручатися у справи Ново-Сербії. 12 жовтня 1752 року гетьман Кирило Розумовський отримав із Петербурга застережний рескрипт, в якому зазначалося: «Чтобы нововышедшим и вновь выходящим в подданство наше народам никакого препятствия и помешательства и ни малейшего озлобления чинено не было...» (3, 129).

Ново-Сербія підлягала безпосередньо Сенату. Місцева влада була поділена між російським комендантом фортеці Св. Єлизавети та генерал-майором Хорватом. Відсутність чіткого розмежування повноважень між ними зумовила виникнення постійних конфліктів, що в кінцевому рахунку стало згубним для долі Ново-Сербії.

З метою захисту нових поселень у 1752 році понад Інгулом було закладено земляну фортецю Св. Єлизавети (пізніше — місто Єлизаветград, нині — Кірово-

град) (6, 382—388). Її першим комендантом став бригадир Олексій Іванович Глібов.

Через кілька місяців після того, як у Петербурзі було прийнято рішення про утворення Ново-Сербії, чутки про неї поширились серед слов'янського населення Балканського півострова. Російського підданства та «права на вечное пребывание в благочестивой империи» стали домогатися болгари, серби, чорногорці, даламатинці із австрійських і турецьких володінь. Масовий відплив населення викликав невдоволення Відня. Петербург був вимушений відкликати до Росії графа Бестужева-Рюміна, палкого прихильника «сербського проекту». Проте діяльність російських агентів у Відні, Венеції і Константинополі значно активізувалась, бо за планами російських урядових кіл у Ново-Сербії передбачалося створити чотири полки із загальною чисельністю 16 тисяч чоловік, що потребувало розширення слов'янської еміграції.

У 1753 році, незважаючи на протидію Відня, російське підданство прийняли полковники австрійської служби Райко Прерадович та Іван Шевич, що привели з собою військові дружини сербів, хорватів, чорногорців, болгар, волохів і молдован. Приваблені щедрим пожалуванням, яке було надано їхньому попереднику Хорвату, вони намагалися отримати значно більші земельні володіння: від гирла р. Орель вниз по Дніпру до гирла р. Самара і до Кінських вод, а звідти до Бахмута (2, 36). Рішенням Сенату названі території були визнані надто великими для кількох тисяч поселенців. Указом Сенату від 29 травня 1753 року «О распоряжении по поселению сербов Шевича и Прерадовича с их единоземцами между Бахмутом и Луганью» їм були надані землі від «...Бахмута чрез вершину речки Сейжаровки и к вершине рек Миуса и Белой, и от оных по назначенной в ландкарте Красной линии и до Лугани, не впуская их по сю сторону Донца, где Донских казиков дачи до Бахмута простираются...» (7, 840). Територія, що була відведена новим генералам, дістала назву Слов'яно-Сербії (Слов'яносербія) (8, 626) і була поділена на роти (шанці) на зразок новосербських земель: 1) Серебрянка, 2) Червоний Яр, 3) Верхне, 4) Вергунка, 5) Привальне, 6) Кримське, 7) Нижне, 8) Підгірне (пізніше місто Слов'яно-Сербськ), 9) Жовте, 10) Кам'яний брід, 11) Черкаське, 12) Хороше, 13) Калинівське, 14) Троїцьке, 15) і 16) Луганське (2, 37). Це значно урізало володіння запорозьких козаків та поклато початок тривалій ворожнечі з військовими колоністами (9, 20—24; 146—149).

У 1754 році на честь заснування сербських військових поселень була вибита медаль, що свідчило про винятково важливе значення, яке надавав їм імперський уряд. На медалі був напис: «Nova Serbia Constituta», а внизу латинськими літерами вказаний рік виготовлення — MDCCLIV (1754) (10; 27).

Новим адміністративним областям було також надано і ряд торговельних та митних привілеїв. Окрім права вільної внутрішньої торгівлі, безмитного експорту хліба, коней та вівця, створеним у 1755 році митницям у Бахмуті, Ізюмі та Луганській станції заборонялося збирати митні збори з товарів, завезених до сербських поселень із-за кордону. У Ново-Сербію та Слов'яно-Сербію допускалися навіть польські і турецькі піддані. У 1754 році у фортеці св. Єлизавета був проведений перший ярмарок, який сприяв розширенню торговельних зв'язків.

Сталі торговельні відносини з Туреччиною, Польщею і Кримом та розвиток землеробства швидко змінювали вигляд краю, який, за спогадами сучасників, у другій половині 50-х років XVIII ст. перетворився з дикого степу в «обжитую провинцію». Загальна чисельність чоловічого населення на цій території між 1756 та 1760 рр. досягла 26 тисяч. (11, 290—291). За відомостями В. М. Кабузана, у грудні 1754 р. населення Ново-Сербії становило 3919 чоловік, з яких сербів — 257,

македонців — 124, болгар — 37, волохів — 1676, німців — 32, угорців — 79 (12, 318—319).

Хоча поселенцям і були надані значні пільги і привілеї, Сенатом і Священним Синодом імперії здійснювався пильний контроль за їх територією. Для нагляду за генералами Шевичем і Прерадовичем було відряджено інженера-полковника Бібікова. Постійна суперечка, що точилася між Хорватом і Синодом щодо архимандрита і священників, яких призначав Київський митрополит, тільки ускладнювала становище. Хорват навіть писав у Синод, що ним із Сербії викликано єпископа, якого він просить призначити архієреєм нових областей. До цього долучались сварки між генералами, зловживання та конфлікти з місцевою владою і населенням навколишніх земель (13, 505—511).

У 1762 році російський престол зайняла імператриця Катерина II, яка указом від 22 липня 1763 року заснувала «Опекунство Иностранных поселенцев» під приводом графа Олексія Орлова, розпочавши новий етап російської політики щодо іноземних колоністів.

Головною рисою нового політичного курсу у питаннях іноземної колонізації став перехід від створення військових поселень до мирного освоєння територій. Об'єктом колонізації була не тільки українська земля, а й інші території, розташовані переважно на кордонах імперії. Підтримуючи колонізаційний рух іноземців, російський уряд мав на меті обмежити національні течії у підвладних губерніях та створити міцну соціальну базу з іноземних колоністів.

11 липня 1763 року генерал-лейтенант Хорват був усунений з посади, а Новосербський корпус — тимчасово підпорядкований Військовій колегії. Указами від 22 березня, 11 червня і 22 липня 1764 року Ново-Сербію і Слов'яно-Сербію було ліквідовано, а на їх місці засновано Новоросійську губернію. Такий крок пояснювався:

загальним напрямом внутрішньої політики, спрямованої на уніфікацію управління і знищення будь-яких, навіть обмежених автономій;

надмірними фінансовими витратами; вичерпністю функцій сербських військових поселень (покликані до життя імперською політикою, вони закінчили своє існування із зміною її форми, зафіксувавши тісний зв'язок етнічної і політичної історії держав).

Подальша доля сербів відома. Протягом другої половини XVIII ст. вони були асимільовані місцевим населенням. Швидка асиміляція йшла за рахунок інонаціонального населення, а поповнення з Сербії не було. Спільне з оточуючими віросповідання, спорідненість мов, міжнаціональні шлюби значно прискорили цей процес (14, 156). За переписом 1926 р. в Україні нараховувалось тільки кілька сот сербів. У наступних переписах, у більшості офіційних документів, серби окремо вже не були виділені, а зазначалися разом з іншими малочисельними національностями у графі «інші». Сліди сербських поселенців залишилися у топографії Слобожанщини та у народних переказах, що тривалий час називали гусарів сербами (15, 38—42). Так була перегорнута ще одна самотня сторінка етнічної історії України.

Нині, коли Україна і Сербія знову стали на шлях національного державотворення, коли у багатьох країнах колишнього східного блоку палають міжнаціональні конфлікти, слід пам'ятати про історичні уроки і наслідки імперської політики.

Література

1. Черкасов П. П. Кардинал Ришелье. — М., 1990.
2. Г. А. Т. К. (Гавриил, архиепископ Тверской и Каширский). Очерк повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый. — Тверь, 1857.
3. Бажова А. П. Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. — М., 1982.
4. Лаврів П. Історія південно-східної України. — Львів, 1992.

5. Полонська-Василенко Н. Історія України. — К., 1992. — Т. 2.
 6. О военном городе Елисаветграде//Записки Одесского общества Истории и Древностей. — Одесса, 1848. — Т. 2.
 7. Полное Собрание Законов Российской Империи. — СПб., 1830. — Т. XIII. — № 10024.
 8. Географическо-статистический словарь Российской Империи. — СПб., 1873. — Т. IV.
 9. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. — Львів, 1990. — Т. I; Ткаченко М. Утворення Нової Сербії на Запорозьких землях у 1752 р.//Україна. — 1926. — Кн. 2—3.
 10. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. — Одесса, 1839. — Ч. I.
 11. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. — СПб., 1897. — Т. XXI. — Кн. 41.

12. Кабузан В. М. Крестьянская колонизация Северного Причерноморья (Новороссии) в XVIII — первой половине XIX в.//Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. — Кишинев, 1966.
 13. Андреевский А. Сербь в Кивее (1753—1754)//Киевская Старина. — 1885. — Кн. 2. — С. 381—385.
 14. Існп Є. Формування діаспор балканських народів на півдні України//Українська діаспора. — 1993. — Число 3.
 15. Бар'янтарович М. Сербь на Україні//Народна творчість та етнографія — 1971. — № 3.

М. Ф. Дмитрієнко,
 доктор історичних наук,
 О. В. Ясь

Етнографічна мозаїка

Азербайджанская народная музыка

Азербайджанская народная музыка — яркое и самобытное искусство, имеющее давние традиции. Историческая литература полна фактов, подтверждающих древность и высокое развитие народной музыкальной культуры. Поэт Низами Гянджеви в своей «Пятернице» упоминает названия восьми древних мугамов, 30 наиболее популярных песен (из ста известных ему) и 32 музыкальных инструмента. Он называет также имена музыкантов и певцов (ханенде), рассказывает о состязаниях народных исполнителей, о празднествах и увеселениях, в которых участвовали сотни певцов и музыкантов. О развитой музыкальной культуре азербайджанского народа в средние века свидетельствуют иностранные путешественники Стрейс, Кемпфер и др. Эвлия Чэлэби (XVII в.) сообщает, что знаменитый сазандар своего времени, нахичеванец Мурад Ага, был переселен турецким султаном Мурадом III в Константинополь. Замечательными мастерами азербайджанского музыкального искусства были Алихан Тебризи и Ризаадин Ширвани. Первый изобрел музыкальный инструмент *шустер*, а второй — *шешхана*.

Азербайджанские народные музыкальные инструменты, уходящие своим происхождением в глубокую древность, делятся на три основные группы — струнные, ударные, духовые. Отделка музыкальных инструментов составляет особую отрасль народного творчества. В группе струнных инструментов в первую очередь следует назвать спутника ашуга — саз, наиболее старинный и популярный инструмент, воспетый в народной поэзии как «сладкозвучный» и «золотой». Саз принадлежит к числу люгневых инструментов с длинным грифом (от 1 до 1,5 м); его корпус грушевидный,

большой и глубокий, делается из тутового дерева, которое со временем темнеет и приобретает характерных коричневый цвет. Металлические струны саза делятся на мелодическую, настроенную и аккомпанирующую группы, число струн колеблется от четырех до восьми и более. Саз обладает звонким тембром и мелодичностью и служит прекрасным аккомпанирующим инструментом к сольному пению. Ашуги предпочитают длинный саз и носят его на ремне через плечо.

Тар, так же как и саз, люгневый инструмент, по форме напоминающий гитару. Обычное число струн — 11, разделяющихся как и на сазе, на три группы: мелодическую, настроенную и аккомпанирующую. Дека, сделанная из бычьего пузыря (а не из дерева, как у саза), сообщает тару особый тембр, а сложный звукоряд позволяет добиваться интонационного разнообразия. Тар — обязательный инструмент ханенде при исполнении мугамов.

Кеманча — смычковый трех- или четырехструнный инструмент, с круглым корпусом и округлым грифом. Играют на ней лукообразным смычком, держа инструмент вертикально. Кеманча по тембру напоминает скрипку.

Группу ударных инструментов составляют барабаны, литавры, бубны. Азербайджанский барабан ничем не отличается от обычного барабана, только при игре на нем вместо палочек иногда ударяют просто руками. Азербайджанские литавры — это парные барабаны небольших размеров, причем диаметр одного несколько меньше диаметра другого, что заставляет их звучать по-разному. Корпус барабанчиков керамический, а мембрана кожаная, что также придает своеобразный, глуховатый оттенок звуку. Оба барабанчика укреплены

на неподвижной основе, на которой часто укреплен еще и металлический колокольчик на длинной ножке. Ударяют по барабанчикам обычно руками.

Бубен состоит из деревянного обруча, обтянутого мембраной из бычьего пузыря. С внутренней стороны он снабжен кольцами и погремушками.

Азербайджанские духовые народные инструменты двух типов — флейтового и гобойного. К числу первых относится *тутек* — пастушеская свирель простейшей конструкции, к числу вторых — *балабан* разновидность цилиндрического гобоя. Оба инструмента имеют двойной тростниковый мундштук и одинаковое количество пальцевых отверстий. Разницу в звуке создает различное устройство звуковых каналов. К числу гобойных инструментов относится и *зурна*, коническая форма канала которой сообщает ее звуку резкость. Поэтому балабан чаще употребляется в помещении, зурна — на воздухе. Своеобразный и сильный звук этих инструментов делает их любимыми народными инструментами. Саз с балабаном и ударным инструментом составляли ашугский ансамбль, а тар с кеманчей и бубном сопровождали исполнение певцов мугамов — ханенде, духовным же народным ансамблем можно считать *гоша зурна* (две зурны) в сопровождении балабана.

Высокое развитие азербайджанской музыкальной культуры в прошлом подтверждается также и дошедшими до нас величественными мугамами. Искусство мугамов, восходящее к древней музыкальной культуре Востока, получило в Азербайджане своеобразное развитие, став важнейшей областью народного творчества.

3 кн.: Народы мира. Этнографические очерки // Народы Кавказа, т. 2. — М., 1962.